

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776(E) | SJIF 2023: 6.907

¹Muxayyo Vafoyeva
²Maftuna Abdikarimova

¹Samarqand davlat universiteti,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent
²Samarqand davlat universiteti, talaba

O'QUVCHILAR NUTQINI BOYITISHDA LINGVISTIK VA MANTIQUIY MASHQLARNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilar nutqini va aqliy faoliyatini o'stirishda lingvistik va mantiqiy mashqalardan foydalanish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, mashq, lingvistik mashqlar, ta'lim tizimi, mantiqiy mashqlar.

Abstract: This article discusses the use of linguistic and logical exercises in the development of students' speech and mental activity.

Key words: primary education, exercise, linguistic exercises, will, educational system, logical exercises.

Аннотация: В данной статье рассматривается использование лингвистических и логических упражнений в развитии речевой и мыслительной деятельности учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, упражнения, лингвистические упражнения, воля, образовательная система, логические упражнения.

KIRISH

Hozirgi rivojlanib borayotgan texnika va texnologiya davrida o'z o'rnida ta'lim sohasida ham bir muncha ijobiy o'zgarishlar bo'lmoqda. Ta'lim tizimimizda boshlang'ich sinf o'quvchilariga katta e'tibor qaratilmoqda, buning asosiy sababi esa, boshlang'ich ta'lim kelajak rivoji va gullashi uchun poydevor hisoblanishidir.

O‘quvchilarning kelajak hayotda o‘z o‘rnini topishi uchun boshlang‘ich sinflardayoq o‘zining mustaqil fikrlashini, o‘zining fikrini erkin bayon etishiga zamin hozirlanishi lozim. Shu o‘rinda o‘quvchilarning erkin fikrlashi va ravon so‘zlay olishida fanlarning, ayniqsa, ona tili fanining o‘rni beqiyos, albatta.

So‘zlashdan maqsad – fikrimizni tinglovchiga to‘g‘ri va aniq yetkazishdan iboratdir. Bir fikrni tilda turli vositalar yordamida ifodalash mumkin, lekin so‘zlovchi til vositalarining eng muvofiq‘ini nutq jarayonida qo‘llaydi. O‘zbek tilida gapira olish bu tilni yaxshi biladi degani emas. Buning uchun so‘zlovchi o‘z ona tilini puxta bilishi, grammatik qonun-qoidalari, lug‘at boyligi, fonetik, stilistik xususiyatlarini yaxshi egallashi, uning barcha boyliklaridan o‘rinli foydalana olishi zarur.

Nutq fikrni bayon etish vositasi bo‘libgina qolmay, balki uni shakllantirish quroli ham sanaladi. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni o‘stirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy faoliyat tizimini egallash asosidagina nutqni muvaffaqiyatli o‘stirish mumkin. Shuning uchun o‘quvchilar nutqini o‘stirishda mavzuga tegishli materialni tanlash, tayyorlash, takomillashtirish, joylashtirish va mantiqiy fikrlashga yo‘naltirilgan ish turlariga alohida ahamiyat berish lozim.

ASOSIY QISM

O‘quvchilarning nutqini boyitishda lingvistik va mantiqiy mashqlar katta ahamiyatga ega. “O‘z mehnatining maqsadini tushunish, unga erishish uchun harakat qilish, intilish bola faoliyatining asosiy tarkibiy qismlari bo‘lib, ular mashq qilish natijasida tarkib topadi. Bunga mashqlarni yetarli darajadagi qiyinchilik va murakkabligida o‘tkazish yo‘li bilan erishiladi”[5.1]. Til ta‘limini lingvistik mashqlarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Lingvistik mashq bu - o‘rganilgan va o‘rganilayotgan tilga doir bilimlarni mustahkamlash, ularni takrorlab tekshirishdir. Shu o‘rinda takidlab o‘tish joizki, berilayotgan mashqlar o‘quvchilarning tafakkur doirasida tuzilgan bo‘lib, soddadan murakkabga qarab tuziladi. Bu o‘quvchilarning xotirasi va fikrlashini asta-sekinlik bilan oshirishda “ustun” hisoblanadi. Quyida biz shunday mashq-topshiriqlardan namunalar keltiramiz:

1-topshiriq. Berilgan so‘zlarni o‘qing. To‘g‘ri yozilgan so‘zlarni chap ustunga, xatolarini esa o‘ng ustunga ko‘chiring.

Farzand	Kitob	mexnat	ko‘p	g‘aroyib	kitobhon
Kosa	Daptar	ro‘chka	bollar	ajoyip	masala

Namuna:

Farzand

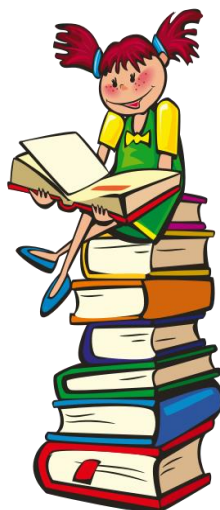
.....

Ajoyip

.....

Ushbu mashq sodda mashqlar sirasiga kirib, bu orqali o‘quvchilar berilgan so‘zlarning o‘qilishi, yozilishi va talaffuzini o‘rganib boradi hamda keyingi mashqlarni bajarish uchun vosita bo‘lib xizmat qiladi.

2-topshiriq. Bilmasvoy bo‘g‘inlarning davomini topishga qiynalyapti. Xo‘sh, siz yordam berasizmi?

Far-; no-; to‘g‘-;
mak-; avto-; be-;
shof-; pap-; sar-;
nabi-; ro‘-; ki-.

nushta

hod

tob

ra

mol

tab

yor

ka

ri

dor

bus

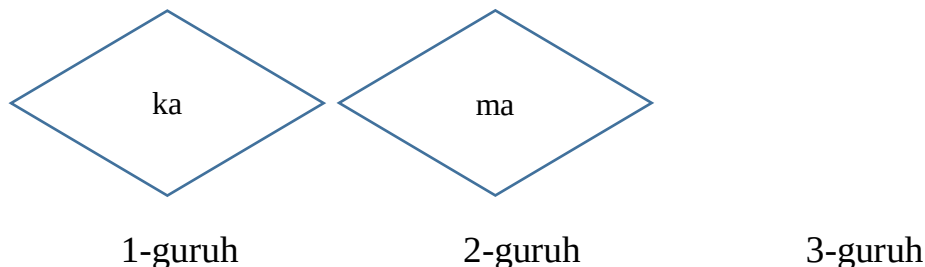
at

Bilmasvoyga tegishli bu mashq o‘quvchilar ongini bir muncha charxlab, bo‘g‘in hosil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Bolalar uchun qiziqarli hisoblangan yana bir mashqlardan biri bu “3 ta dushman – 3 ta do‘st” deb nomlangan energizer (faollashtiruvchi) hisoblanib, bunda sinf o‘quvchilari 3 guruhga bo‘linib olishadi va bitta guruhdan 1 nafar o‘quvchi tashqariga chiqarilib kutib turishi tayinlanadi. Qolgan sinfdagi o‘quvchilarga esa uch bo‘g‘indan

iborat soʻzlar bir boʻgʻindan boʻlib beriladi va tashqarida kutib turgan oʻquvchi kirganida hamma bir ovozda oʻziga tegishli boʻgʻinlarni aytadi. Oʻquvchi esa ushbu boʻgʻinlardan qanday soʻz hosil boʻlishini topishi zarur. Masalan “kamalak” soʻzini oladigan boʻlsak, ka-ma-lak

Shunga oʻxshash soʻzlar:

- Kabutar
- Malaka
- Kundalik va h.k.

Mantiqiy mashqlar esa bolalarning oʻrgangan bilimlarini tartibga solishda katta koʻmak beradi. Bunday mashqlar boshqacha qilib aytganda, hayotga tayyorlovchi bir pogʻonadir. Oʻquvchi maktabga kelganda uning lugʻat boyligi keng boʻlsa ham, lekin tafakkurda fikrlash, taqqoslash, qarama-qarshi qoʻyish, umumlashtirish, guruhlash usullaridan foydalanishni bilmaydi. Mantiqiy mashqlarning vazifasi u yoki bu narsa va hodisalar bilan tanishish asosida bolalarni predmet va hodisalardan muhimini soʻz bilan aniq ifodalashga oʻrgatish va aqliy tomondan oʻstirish hisoblanadi. Har qanday mantiqiy mashq boʻladimi, yoki adabiy asar, matnlarni anglay olish, tushunish uchun oʻquvchilardan avvalo individual fikr soʻraladi. Har bir oʻquvchi ham berilgan topshiriqlardagi asl maʼnosini bir xil anglay ola olmaydi. Shu asnoda ham bugungi rivojlanib borayotgan jamiyatda oʻquvchi yoshlarni mustaqil va mantiqiy fikrlashga oʻrgatish muhim masala sifatida koʻrilmoqda. Shu sababli ham bugungi darsliklarda mantiqiy va qiziqarli lingvistik mashqalar koʻpayib bormoqda, albatta bu innovatsion yondashuvlar taʼlim jarayonining unumdorligini oshiradi. Shaxsan men oʻz ish faoliyatim jarayonida koʻpgina mantiqiy mashqlar tayyorlab oʻquvchilar bilan ishlashga harakat qilaman. Shu oddiygina yaratilgan va oqilona yondoshgan gʻoyamiz oʻquvchilar uchun juda ham qiziqarli va esda qolarli boʻladi. Masalan: 3-sinf ona tili va oʻqish savodxonligi darsligidagi mashqlarga eʼtibor qaratsak:

Insonning tashqi koʻrinishi va xususiyatiga oid soʻzlarni oʻqing va shu soʻzlar ishtirokida gaplar tuzing.

Ushbu topshiriq orqali o‘quvchilar quyidagi ko‘nikmalarga ega bo‘lishadi:

- ✓ Berilgan so‘zlarni o‘qishadi;
- ✓ Ularning ma’nosini tushunishga harakat qilishadi;
- ✓ Berilgan tushunchalarni ko‘z o‘ngida gavdalantirishadi;
- ✓ Esda saqlash uchun o‘zlariga tushunarli ko‘rinishga olib kelishadi;
- ✓ Berilgan sifatlar orqali gaplar tuzishadi;
- ✓ Tuzilgan gaplardan shu ma’lum bo‘ladiki, bu so‘zlar insonlarni ta’riflashda ishlatiladi.

Bundan ko‘rinib turibdiki, berilgan bu mashq orqali o‘quvchilar bir emas, balki bir nechta ko‘nikmalarga ega bo‘lishadi va takrorlash orqali bu bilimlar malakaga aylanadi.

5. Berilgan so‘zlarni ma’nosi bilan moslab, daftaringizga ko‘chiring.

ko‘rimsiz	shug‘ullanmoq, band bo‘lmoq
usturlob	paxta ipidan qo‘lda to‘qilgan mato
mashg‘ul	ish jarayonida qo‘llanadigan vosita
asbob	yaxshi ko‘rinishga ega bo‘lmagan
bo‘z	osmon jismlarini kuzatadigan asbob

Berilgan 5-topshiriqda esa o‘quvchilar chap ustundagi tushunchalarni o‘ng ustundagi ma’nolariga strelka bilan to‘g‘rilab qo‘yishlari kerak bo‘ladi. Bunday mashqlar bolalarda, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirishda ancha samarali hisoblanadi. Shunga o‘xshash yana bir mashqga e’tibor qaratsak:

➤ Harflarni o‘z o‘rniga qo‘yib, so‘zlarni o‘qing. Topgan so‘zlaringizdan gaplar tuzing.

chigarlan	Dakankor	Oshfarr
chituvo‘qi	do‘zarz	Poshaz
Lolku	bonbog‘	Sarroshta

O‘quvchilarga yana mantiqiy mashq sifatida “Berilgan narsalardan bir guruhga kirmaydiganlarini ajratish” mashqini bersak ham bo‘ladi. Masalan: kitob-daftar-ruchka-doska-qalam so‘zlari ko‘rsatiladi va dastlab o‘qituvchi tomonidan doska – nega aynan shu so‘z ortiqcha ekanligi tushuntiriladi va ajratiladi, (apelsin-mandarin-limon-

kivi-ananas-olma; olma-o‘rik-olcha- shaftoli-pomidor kabi)shu tartibda o‘quvchilar ham mashqni davom ettirishadi.

XULOSA

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bola eshitganda (20 %), ko‘rganda (30%), ko‘rib eshitganda esa (50%), boshqalar bilan muloqotda bo‘lganda (70%), ish tajribasida sinaganda (80%) va o‘zi ishchan rolga o‘yin, kichik guruh orqali o‘rganganda (90%) ma’lumotlarni xotirada saqlab qolishi aniqlangan. Shunday ekan, o‘quvchilarda eshitishdan ko‘ra ko‘rib, uni amaliyotda qo‘llash anchagina samarali vosita hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari sho‘x-shaddod, qiziquvchan, shu bilan birgalikda, toliqqan, uyqusiragan, ba‘zan o‘zlarini passiv tutishadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining zimmasida katta mas’uliyat turadi. O‘quvchilarni hali to‘liq anglab yetmagan mashqlarga birdaniga olib kirmasdan, ularga interaktiv mashqlar, nutqini rivojlantirishda foyda beradigan mashqlardan foydalanish ham o‘quvchilarga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ular orqali o‘quvchilarni faollashtirishga erishamiz. Yuqorida berilgan mashqlar ham o‘quvchilarning aqliy faoliyatiga, mantiqiy fikrlashlariga, eshitishiga va, albatta, fikrlash qobiliyatlariga yetarlicha foyda keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-qism [Matn]: darslik 2-sinf uchun /K.Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 120 b.
2. Ona tili va o‘qish savodxonligi 2-qism [Matn]: darslik 2-sinf uchun / K.Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 120 b.
3. Ona tili va o‘qish savodxonligi 1-qism [Matn]: darslik 3-sinf uchun / K.Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. – 144 b.
4. Ona tili va o‘qish savodxonligi 2-qism [Matn]: 3-sinf uchun darslik / K.Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 144 b.
5. Shayxislamov N. “Ona tili darslarida filologik mashqlarning tutgan o‘rni” (maqola). <https://ruslit.jdpu.uz/index.php/fll/article/view/1242/848>.
6. Qosimova K va b. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T.: “Noshir”, 2009.